

op veldtocht liet vergezellen door een enorm gevolg van personeel en goederen. Tegelijkertijd verlieten de oude vechtjassen het leger omdat ze zonder adellijke titels geen uitzicht hadden op promotie.

Het koninklijke leger in de Nederlanden liep volgens González de León uiteindelijk vast in allerhande conflicten: de professionals tegen de onervaren aristocraten, de infanterie tegen de in macht groeiende cavalerie, de dominante Spanjaarden tegen de officieren van de andere naties, de vaste koninklijke troepen tegenover de steeds noodzakelijker wordende hulplegers. Het uitdijende officierskorps (in 1658 zelfs één officier op vier soldaten) en de besluiteloosheid over de keuze tussen een sterke man als leider en bestuur door een raad, veroorzaakten nog meer problemen. Uiteindelijk mondde dit alles uit in de vernietigende nederlaag bij Rocroi (1643), veroorzaakt door een opeenstapeling van fouten door het koninklijke leger.

Er is al veel geschreven over de Spaanse politiek en het leger in de Nederlanden, maar de aandacht lag tot nu toe vooral bij de zestiende eeuw. Nu hebben we zeker voor de tijd van Olivares een zeer intelligent geschreven en betrouwbaar werk over het Spaanse leger in *Flandes*. Het vormt zowel een alternatieve analyse als een vervolg op het werk van Geoffrey Parker en biedt ons zo nieuw inzicht in de oorzaken van het falen van het Spaanse leger bij het onderdrukken van de Nederlandse Opstand.

RAYMOND FAGEL, UNIVERSITEIT LEIDEN

Zwet, Han van, **Lofwaardighe dijkagies en miserabele polders. Een financiële analyse van landaanwinningprojecten in Hollands Noorderkwartier, 1597-1643** (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009, Amsterdamse Historische Reeks. Grote Serie 37; Hilversum: Verloren, 2009, 552 blz., ISBN 978 90 8704 106 9).

Over de geschiedenis van de Noord-Hollandse polders en droogmakerijen is vanaf de negentiende eeuw veel gepubliceerd, maar Van Zwet constateerde dat de economische aspecten daarbij onderbelicht waren gebleven. Zijn vraagstelling bestond uit drie onderdelen. Op de eerste plaats wilde hij zo exact mogelijk vaststellen hoeveel er tussen 1600 en 1650 werd geïnvesteerd in polders en droogmakerijen in Holland ten noorden van het IJ. Verder wilde hij weten hoe deze projecten renderden en of het geld dat erin belegd was meer of minder opbracht dan in andere in die tijd geliefde beleggingsobjecten zoals staatsleningen of aandelen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. De derde en laatste vraag luidde wie er in dit nieuwe land investeerden en wat hen dreef.

Onderzocht werden de Zijpepolder, de Wieringerwaard, de Beemster, de Purmer, de Wijde Wormer, de Heerhugowaard, de Schermer en de Starnmeer. Deze projecten werden tussen 1598 en 1647 gerealiseerd. In oppervlakte gemeten zijn zij goed voor 86 procent van de landaanwinst in de periode 1597-1650. Vóór 1597 had men in deze streek al wel ervaring opgedaan met het droogmalen van meren, maar dat waren kleine projecten. Na de droogmaking van de Starnmeer, ten zuiden van De Rijp, in 1643 verdween de animo. De pachten begonnen in die tijd te dalen, gevolgd door stijgende belastingen (de buitengewone verpondingen) en in de achttiende eeuw door bekende rampen als veepest en paalworm. De drie vragen konden worden beantwoord doordat de financiële archieven van enkele polders en droogmakerijen goed bewaard gebleven zijn.

Van Zwet concludeert dat in de onderzochte polders en droogmakerijen in nog geen halve eeuw bijna acht miljoen gulden is gestoken. De goedkoopste polder was de Zijpe met 0,5 miljoen gulden, de duurste de Schermer met 2,5 miljoen. Op basis van dit gegeven extrapoleert Van Zwet om uit te komen op een schatting dat er tussen 1597 en 1650 in Hollands Noorderkwartier tussen de 9,5 en 13 miljoen gulden is geïnvesteerd in polders en droogmakerijen. Dat was veel, veel meer dan er in 1602 werd opgehaald voor de VOC, maar dat geschiedde in zeer korte tijd, terwijl de investeringen in Noord-Holland zich uitstrekten over een halve eeuw. In die periode stegen de kosten van het droogmaken geleidelijk doordat prijzen en lonen trendmatig toenamen, maar ook omdat het hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland over voldoende invloed in Den Haag beschikte om steeds hogere eisen te kunnen stellen. Uitwaterende Sluizen wilde een boezem met voldoende capaciteit. Hoe meer droogmakerijen en polders er bij kwamen hoe kleiner de boezem werd, wat weer het drooghouden van het oude land in gevaar bracht. De waterschappen wisten gedaan te krijgen dat de ringvaarten steeds breder en dieper werden en dat nieuwe vaarten gegraven moesten worden om het overtollige water af te kunnen leiden naar de Zuiderzee. Steden als Alkmaar, Purmerend en Hoorn wilden goed bereikbaar blijven voor de scheepvaart zodat hun markten konden blijven bloeien. Dat leverde ook weer meer vaarten en sluizen op.

Het rendement op deze investeringen wisselde sterk. Bepalend voor het rendement was uiteraard de kwaliteit van de grond, maar ook andere niet voorziene factoren speelden een rol zoals de heermoes, een onuitroeibaar onkruid dat giftig was voor het vee. De Beemster gaf een redelijk rendement van vier procent tot vijf procent op het geïnvesteerde kapitaal, nadat de aanloopverliezen voorbij waren en het nieuwe land voldoende in cultuur was gebracht. Bij de Purmer was het rendement al minder, de Heerhugowaard stond bekend als ellendig en de Starnmeer werd een

debacle omdat de droogmakerij naar verhouding klein was, uit twee delen bestond en Uitwaterende Sluizen zeer hoge eisen stelde. In vergelijking was het rendement op beleggingen in Hollandse staatsleningen meestal hoger, dat op aandelen van de VOC was zelfs véél hoger, maar wel riskanter. Niemand kon echter vermoeden dat de Compagnie pas in 1795 bankroet zou gaan.

Onder de investeerders was het aandeel van Amsterdamse kooplieden en regenten hoog. Andere investeerders waren het patriciaat uit de omliggende steden, met Alkmaar voorop, en verder waren van belang hoge Haagse regenten-ambtenaren die tien procent van de investeringen voor hun rekening namen. De betrokkenheid van de Hollandse ridderschap, die vanouds een groot deel van haar vermogen in land had belegd, was daarentegen zeer bescheiden. Boeren ontbraken vrijwel geheel. Voor hen was alleen de rol van pachter weggelegd. De medewerking van Haagse heren zoals leden van de Rekenkamer, het Hof van Holland en Zeeland, de Hoge Raad, maar ook generaliteitsorganen als de Staten-Generaal en de Raad van State was cruciaal. Voor elk project was immers een 'octrooi' nodig, verleend door de Staten van Holland met daarin bepalingen die tegenwerking van andere belanghebbenden verhinderden en met vrijstellingen van belastingen. Deze exempties waren doorgaans royaal. Sommige droogmakerijen werden zelfs tot 1800 vrijgesteld van zware belastingen zoals de gewone verponding of recognities verschuldigd aan de domeinen. Over de drijfveren van de deelnemers wordt geconcludeerd dat de heren poldergrond als een aantrekkelijke belegging beschouwden en dat het streven naar winst toch de voornaamste drijfveer geweest lijkt te zijn.

Al met al heeft Van Zwet een fraai stuk werk afgeleverd. Op grond van eigen ervaring met onderzoek in (jaar)rekeningen kan ik constateren dat er op de juiste manier is gerekend en dat er op verantwoorde en beargumenteerde wijze is geschat waar dit nodig was. De beschouwing over de motieven om in dit nieuwe land te investeren bevredigt mij niet helemaal. De beleggers bleven

dringen, maar al bij de Zijpe bleek dat een deel van de nieuwe polder uit onbruikbaar dor duinzand bestond. Daaropvolgende droogmakerijen vielen vaak tegen. Ik bespeurde een zekere divergentie tussen wat gesteld wordt in de conclusie (481) en in paragraaf 7.10 (466-469). De auteur bespreekt eerst verschillende mogelijke motieven van de beleggers en betwijfelt of het winst oogmerk wel zo voorop heeft gestaan, in de conclusie daarentegen stelt hij veel beslist dat het de meeste investeerders toch om de winst te doen was. Ik vraag mij af of de beleggers wel zo rationeel handelden als Van Zwet veronderstelt. Of hadden zij misschien een diep gewortelde voorkeur voor beleggingen in land, want, zo dachten zij, staten en compagnieën konden vergaan, maar land deed dat niet?

TON KAPPELHOF, HUYGENS INSTITUUT VOOR
NEDERLANDSE GESCHIEDENIS – KNAW

Adams, Ann Jensen, ***Public Faces and Private Identities in Seventeenth-Century Holland: Portraiture and the Production of Community*** (Cambridge: Cambridge University Press, 2009, xii + 398 blz., ISBN 978 0 521 44455 2).

In deze studie vraagt Ann Jensen Adams, verbonden aan de University of California, Santa Barbara, aandacht voor de plaats en de rol van de beschouwer van portretten, naast die van de kunstenaar en de opdrachtgever. Om de *mentalité* en het *period eye* van de zeventiende eeuw nader te onderzoeken, richt de schrijfster zich op vier hoofdcategorieën van de zeventiende-eeuwse portretkunst: het individuele portret, het familieportret, het *portrait historié* en het schuttersstuk.

Daaraan vooraf gaat een uitvoerige beschouwing van de 'cultural power of portraits', waarin de auteur het portret een plaats tracht te geven binnen zeventiende-eeuwse opvattingen over de materiële wereld, het kijken en het ik. De

schrijfster gaat ervan uit dat de portretkunst van de zeventiende eeuw een afspiegeling is van, of zelfs een bevorderende werking heeft gehad ten aanzien van de 'intensification of the viewer's sense of selfhood' (44). Elders meent zij dat bepaalde portretten 'were used as a larger project of personal change if only at an unconscious level' (164). Zich enigszins afzettend tegen de iconologische benadering, die het portret te zeer als een autonoom object met een daarin besloten eenduidige betekenis zou zien, gaat de auteur op zoek naar betekenissen die ook buiten de lijst van het schilderij kunnen liggen. Door persoonlijke, historische en visuele tradities met elkaar te verbinden, hoopt Adams een vinger te krijgen achter de productie van een publieke en private identiteit bij de zeventiende-eeuwse kijkers naar portretten. Het grote probleem waarmee de auteur worstelt, is dat er nauwelijks zeventiende-eeuwse bronnen beschikbaar zijn die iets zeggen over de door haar geformuleerde vragen. Daarom moet zij regelmatig een beroep doen op Aristoteles, Erasmus, Montaigne en andere binnen- en buitenlandse auteurs die doorgaans ver af staan van de praktijk en zelfs de theorie van de Nederlandse schilderkunst van die tijd.

Adams maakt een aantal interessante punten. Zo vraagt ze in het eerste, aan het individuele portret, en in het laatste aan het schuttersstuk gewijde gedeelte aandacht voor het verschijnsel dat sommige portretten vanuit een finalistisch kunsthistorisch perspectief 'ouderwets' of 'saai' aandoen. Adams pleit ervoor deze portretten te beschouwen vanuit het neo-stoïsche ideaal van de *tranquillitas*: het veronderstelde gebrek aan karakter dat door sommige auteurs in deze werken is opgemerkt, is in haar ogen een bewuste keuze geweest van de kunstenaar en de opdrachtgever, die de beheersing van de emoties voorrang wilden geven boven beweeglijkheid of expressie, zoals die in sommige portretten van Rembrandt aan bod komt. In het gedeelte over het *portrait historié* plaatst zij een aantal rake observaties over het verschil met het allegorische portret, dat een heel andere tijdsbeleving kent.